

«Çelişki Üstüne» Üstüne

Diyalektik yöntemin ayırdedici özelliği, herhangi bir özneye yüklenebilecek bir belirlemenin, kendi başına düşünüldüğünde /as such/, öznenin gelişim sürecinin ancak belli bir aşamasına, dolayısıyla öznenin belli bir momentine tekâbül eden, şu halde geçerliği öznenin ancak belli bir ilişkisi çerçevesinde sözkonusu olan bir belirleme olduğu prensibidir. Belirleme düzeyinin varlığını unutmak, bu belirlemenin daha ileri düzeylerde yeniden belirlenip nitelikçe değişebileceğini, şu halde herhangi bir öznenin (mantıklı veya tarihi bir süreç içinde) antitetik ve sentetik belirlemeleri aracılığıyla başkalaşabileceğini, giderek bizzat diyalektik gelişim olasılığını yadsımak demektir.

Diyalektiğin tarihi serüvenine ilişkin iki yaygın yanlış anlamayı bu çerçeve içinde değerlendirebiliriz. Birinci yaygın yanlış anlama, herhangi bir belirleme düzeyinde varolan bir çelişkinin, kendi içinde ve kendisi için /an sich und für sich/, dolaysız olarak uzlaşabilen bir çelişki olabileceği ve özellikle de Hegel'in böyle bir çelişki anlayışı önermiş olduğu yolu kanıdır. İmdi, böyle bir düşünceyi benimseyecek olursak, herhangi bir özneye müteallik tüm çelişkilerin, Hegel'de, herhangi bir belirleme düzeyinde doğrudan doğruya çözülebilecekleri sonucuna varmamız gerekir —ki bu da öznenin çelişkiler aracılığıyla bir gelişme ve değişim sürecine zorlanmadığını, şu halde öznenin tüm doğasının ya da özünün bir karmaşık diyalektik aldatmacasına başvurmadan, kendi içinde betimlenebileceğini söylemekle biridir. Yani çelişkilerin yalnızca özün eksik ve yanlış birer görüntüsü olduklarını ve hep bu çelişkilerle uğraşan Hegel'in ukalâ bir aptal olduğunu söylemekle.

Oysa Hegel'in çelişkiliyi böyle anlamadığı, Mantık'ın¹ Belirlenmiş Yansıma kategorileri bölümünde, özellikle «Karşıtlık» ve «Çelişki» başlıkları altında gayet açık bir şekilde belirtilmiştir. Karşıtlık /Gegensatz—antitez/ aşamasında karşıtlığın iki kutbu bağımsız, kendine-yeterli birer iç-birlik olarak va'zedilir /«koymak»—setzen—to posit/ (II.49—426). Şu halde her iki kutup da, kendi içinde ve kendisi için, karşıtını mutlak şekilde dışlayan [ausschliessend—exclusive] birer moment olurlar (II.49-50—426-427) Karşıtlık ancak bu dıştalama momenti sayesinde çelişkiye dönüşür (II.56—431). Bu çeliş-

ki durumunda her iki kutup da kendi belirlemesini (karmaşık bir süreç sonunda) olumsuzladığı için, çelişki kendi kendini ortadan kaldırır (II.58—433). Ama çelişkinin ortadan kalkması yalnızca Hiç'i doğurmaz (yani çelişen özneler çelişkiden önceki durumlarına dönmeler) (a.g.e.); öz yeni bir belirleme aşamasına, yani temel-koşul aşamasına /Grund/ ulaşır (II.59—434 v.d.).

Hegel'in bu modele sadık kaldığı, Hegel'in en yüzeysel bir okunuşunda bile görülebilir: herhangi bir belirleme düzeyinde çelişki daima mutlak bir biçimde A ile A'nın olumsuzlanması (A-A değil) çelişkisi olarak, şu halde öz A kaldığı sürece aşılması imkânsız bir çelişki olarak kavranmıştır. Bu özellikle Fenomenoloji'de² son derece açıktır. Özne «bilinç» olduğuna göre, bilincin gelişim sürecindeki tüm aşamaların, yani bilinç ya da bilim türlerinin herbirinin kendisi için çelişkili olduğu, çelişkinin ancak bir üst aşamaya geçmekle kaldırılabilmesi ve bilincin Mutlak Bilim'e varmadıkça bu çelişkilerin tümünden kurtulamayacağı Önsöz'de kaydedilmiştir. Bundan sonra, Dolaysız Duyum aşamasındaki tikel «bu» ile «bunun bilinç için varoluş tarzı olan tümel «Bu» arasındaki çelişkinin Algı aşamasına geçmeksizin kaldırılmayacağı (149-160); Algı aşamasındaki koşullanmış evrensel «özellik» ile koşullanmamış evrensel «şeylik» arasındaki çelişkinin, bu aşamada mutlak bir empas olup ancak Anlama düzeyinde aşılabileceği (161-178) vs. vs.; ve keza, Yunan dünyasına özgü etik evrensellik—bireysel eylem çelişkisinin ancak Roma dünyasındaki hukukî kişilik ilkesiyle (483-499), hukukla sınırlandırılmış negatif Kişilik ile bu hukukun kurucu-pozitif ilkesi olan İmparator arasındaki çelişkinin ancak Ortaçağ dünyasına geçmekle (500-506) v.b. aşılabileceği gösterilir.

Çelişkinin hiçbir zaman kendisi için /für sich/ içsel bir çelişki olmadığı, ama bilinç için /für uns/ içsel bir çelişki olduğu, şu halde kendi içinde /an sich/ içsel bir çelişki olduğunun sürec içinde anlaşıldığı Mantık'ın ilk çelişkisinde ısrarla belirtilmiştir: «Varlık Yokluk'a ve Yokluk Varlık'a geçmez /nicht übergeht—does not pass over/, ama geçmiştir /übergangen ist—has passed over/» (I.73—83). Ama bu geçişin bilinç için varolabildiği yeni belirleme düzeyi, bu sentez, hiçbir zaman kendinden önceki düzeye indirgenemez: özne niteliksel olarak başkalaşmış-

tır artık. Şu halde: «Çelişki işin sonu değildir, kendini ortadan kaldırır /aufhebt/. Ama aşılması olan çelişki yerini **soyut özdeşliğe** bırakmaz.»³ Yeni çelişkinin uzlaşması zaten varolan bir özün yeniden ortaya çıkışı değildir. Sentez öğelerine ayrıştırılmaz, çünkü öğelerinden farklı bir belirleme düzeyindedir.*

Bu böyle olunca, Marx'ın da **dolaysızca**, yani verili oldukları belirleme düzeyinde, uzlaşan çelişkiler önermesi beklenemez. Nitekim, örneğin M. Ayhan'ın öne sürdüğü meta-para çelişkisinin dolaysızca uzlaşan bir çelişki olmadığını göstermek için **Grundrisse**'de⁴ şöyle bir ifade kullanır:

«Piyasa değerinin kendini gerçek değerle denkleştirmesi, kendi sürekli dalgalanmaları aracılığıyla gerçekleşir; hiçbir zaman, gerçek değeri bir üçüncü şeklinde alıp, kendini onunla denkleştirmesi suretiyle değil, sürekli olarak kendini kendisine denk olmayan bir şekle vaz'etmesi suretiyle olur. (Hegel'in diyeceği gibi, soyut özdeşlik yoluyla değil, olumsuzlamanın —gerçek değerin olumsuzlanması sıfatıyla bizzat piyasa değerinin kendisinin— olumsuzlanması yoluyla.)» (56—137)

Piyasa değeri (fiyat) metanın para karşılığı olduğuna göre, meta-para çelişkisinin «uzlaştığı» **modus vivendi**, iki karşıt ögenin (**as such**) özdeşleşmeleri değil, diyalektik süreç içinde yeni bir **aşamaya** (sürekli yeni aşamalara) geçmelelidir. Karşıtlık sürekli olarak çelişkilere (krizlere) dönüşecek, çelişkiyi aşan kapitalist yapı ise hiç bir zaman krizden öncekinin aynısı olmayacaktır.

**

Sözünü edeceğimiz ikinci yaygın yanlış anlam, diyalektik yöntemde mutlak surette uzlaşmaz çelişkilerin varolabileceği şeklindeki inançtır. İmdi, herhangi bir belirlemenin (sözgelimi «meta strüktürü») içinde «uzlaşmaz bir çelişki» taşıdığını söylemenin yalnızca iki anlamı olabilir: ya 1. özne («ürün», ya da genel olarak «üretim tarzı») bu belirleme düzeyine nazaran sabittir, dolayısıyla çelişkiden kurtulmasına hiçbir şekilde imkân yoktur. Böylece örneğimizden, üretim tarzının mübadele değeri-kullanım değeri karşıtlığından hiçbir zaman kurtulamayacağı sonucu çıkar —ki bu da burjuva ideolojisinin temel yargılarından biridir. Diyalektik düşüncede öznenin her zaman için devingen olduğunu biliyoruz. Ya da 2. sözkonusu belirleme, kendi başına düşünüldüğünde [**as such**] sabittir. Böylece, çelişkinin çözümü için bu belirlemenin öznenin kaldırılıp, yerine yeni bir tanesinin konması, örneğin kapitalist sistemin yerine sosyalist sistemin konması gerekmektedir. Şimdi sorun bu

yeni belirlemenin hangi anlamda eskisinde içermiş olan çelişkinin çözümü ya da «uzlaşması» sayılabileceğidir. Marksist diyalektikle Hegel'ci diyalektik arasındaki varsayılan fark tartışması da zaten bu noktada düğümlenmektedir.

Oysa sorunun cevabı açıktır. Eğer herhangi bir özne (S) yüklenen yeni bir belirleme (B¹) doğrudan doğruya ve yalnızca bir önceki diyalektik evreye özgü belirlemenin (B) sonucu değilse, o zaman B¹ ya mutlak surette **dışsal** (veya, şu veya bu şekilde, süreçten mutlak surette bağımsız bir momenti bulunan) bir belirlemedir, şu halde S ile **mutlak surette ilişkisiz** olarak varolan ikinci bir özne (S¹) tarafından va'zedilmiştir ve S(B) → S(B¹) diyalektik bir süreç değildir.* Ya da B¹ zaten, B'den bağımsız olarak S'nin **özünden** gelen bir belirlemedir; yani B, S'nin özüne ters düşen, yanlış ve eksik bir realizasyonudur. Yani bir başka deyimle, S'nin tüm gelişimi zaten B, B¹, B² ... sürecinden **önce** verilidir. Böyle bir essentializm ve/veya teleolojinin, eğer diyalektik kelimesinin bir anlamı varsa, bunun tam tersi olacağını ise ayrıca ispat etmeye gerek yok.

Marx'ın da hiçbir şekilde öyle uzlaşmaz çelişkiler filan icad etmediği, örneğin belli bir diyalektik aşamaya özgü mübadele değeri-kullanım değeri, sermaye-emek v.b. çelişkilerinin uzlaşım, aşım /Aufhebung/ tarzı olarak, olumsuzlamanın olumsuzlanması olarak, sosyalist düzen aşamasını önerdiği, özellikle **Grundrisse**'de son derece aşikârdır:

«/Mübadelenin iki kutbu/ sürekli olarak eşitlemeye çalışacaktır şüphesiz; ama başlangıçtaki dolaysız eşitliğin yerini şimdi artık sürekli bir eşitleyici devinim almıştır —bu ise, açıkça, sürekli bir eşitsizliğin varlığını öngerektirir. Şimdi çok büyük bir olasılıkla uyum, ancak uyumsuzluğun en aşırı noktasından [yani Devrimden—S.N.] geçerek **sağlanabilecektir.**» (66—148)

«Özde /wesentlich—essentially/ birbirine bağlı ve birbirinden zorla koparılmış olan şeylerin [yani meta strüktürünün kutupları], **özde birbirine bağlı olan şeylerin birbirinden koparılması olduklarını** zorlu patlamalarla **tanıtlamaları** mutlak bir zorunluktur. Kurulacak birlik, **zorla** kurulur. Ne zaman ki hasmane kutuplaşma patlamalara yol açar, ekonomistler hemen **özdeki birliğe** işaret etmeye başlayıp, yabancılaşmadan soyutlarlar. Apologetik bilgelikleri, çünkü, kendi yaptıkları tanımları en önemli anlarda unutmaktan ibarettir.» (68—150)

(Yani iktisatçıların yanlışlığı **varolmayan** bir özdeşliği postüle etmeleri değil, bu birliği yabancılaşma ve reel çelişki momentinden **soyutlamaktır.**)

* S yerine toplum, S¹ yerine Parti, B yerine kapitalist düzen, B¹ yerine sosyalist düzen diyebiliriz.

Birlikim 21/14

«Bunlar toplumsal **birliğin** birbirine karşıt bir yığın **tezahür biçimidir ve karşıt belirlemelerinin ortadan kaldırılması** hiçbir zaman sessiz bir metamorfoz yoluyla olmaz.» (77—159) [Altını ben çizdim—S.N.]

Kitabın genel tarihî dinamiğinin kökünde olan: sınırlı ve belirli insanî güçler (pre-kapitalist aşama) → bu güçlerin insandan kopması, nesnelleşmesi ve olgusallaşması /Versachlichung/, evrenselleşmesi, şu halde insanın olumsuzlanması ve kendi özünün kendi dışında bir şey olarak va'zedilmesi /Entäusserung/ (kapitalist aşama) → Hegel felsefesinde ve genel olarak diyalektik yöntemde, kaçınılmaz bir sonuç olan, bu dışsallaştırılmış, olumsuzlanmış özün, yeni bir olumsuzlamayla yeniden ele geçirilmesi /Aneignung—appropriation/ (pöst-kapitalist aşama) ritmi ile, bu yönden, Fenomenoloji'deki gelişme süreci arasındaki ilke birliği de gözden kaçamayacak kadar kuvvetle vurgulanmıştır. (Bk. 73-80, 387 v.d.—156-162, 487 v.d.). Öte yanda, ilk iki aşama arasındaki karşıtlığın, kapitalist düzene özgü ideolojî çerçevesinde uzlaşmaz bir karşıtlık olup, kapitalist düzenle birlikte **aşılabilirliği** şeklindeki görünürde önemsiz değeri de son derece aydınlatıcıdır:

«Burjuva görüş açısı, kendisiyle bu romantik görüş [/Ortaçağdaki insancılığa dönüşü özleyen görüş—S.N.] arasındaki antitezden öteye hiçbir zaman geçemez; meşru antitezi olarak, mübarek sonuna kadar onu beraberinde taşıyacaktır.» (80-162)

**

Demek ki Hegel'de **dolaysız olarak** uzlaşan çelişkiler bulunmadığı gibi, Marx'ta **dolaylı olarak** uzlaşmayacak çelişkiler de yoktur. **Diyalektik yöntemde tüm çelişkiler uzlaşmak zorundadır. Uzlaşma, çelişkinin dolaysız belirleme düzeyinde olamaz. Uzlaşma, şu halde, ardında bir yokluk bırakmaz, çelişkinin öznesini aşan ve başkalaştıran yeni bir özne yaratır.**

Hegel ile Marx arasındaki yöntem farkı, varsa, nedir öyleyse?

Biz bu sorunun cevabının, böyle bir yazının sınırlarını aşacak karmaşıklıkta bir açıklamayı ve büyük oranda **baştan** yaratılması gereken bir kavram cephaneliği gerektirdiği kanısındayız. —Bir başka deyimle, bu farkın sırtına henüz tam anlamıyla varmış değiliz!

Şimdilik birkaç kısa gözlemlerle yetinebiliriz:

1) Şurası kesindir ki fark, Hegel'de sürecin «mantıkî» Marx'da ise «tarih-temporel» olmasında değildir. Mutlak Bilim'in **yaratılış** sürecinin en azından 3000 yıl aldığı pekâlâ farkındadır Hegel. **Eylem** ve dışsallaşma-yabancılaşma **Fenomenoloji**'nin en önemli kategorilerinden biridir. Bilinç kendini eylem (tarih) yoluyla dışsallaştırmadan kendi birliğinin ve mutlaklığının bilincine varamaz —bu eylem ise makrokosmista

tüm uygarlık tarihi, mikrokosmista tüm insan hayatıdır. Mutlak Akıl kendi bilincine ancak 19. yüzyıl burjuva toplumunda ulaşabilir ve ulaşmıştır. Ancak bundan (**Fenomenoloji**'den) sonradır ki artık dönüp, kendi kendinin tarih ve evren içindeki açılıp dökülüşünü mutlak bir süreç olarak (**Mantık** ve **Ansiklopedi** olarak) sergileyebilir.

Fenomenoloji'nin olağanüstü güzellikteki son paragrafı tam bunu anlatır işte:

«Ruh'un varlık haline geldiği öteki cephe ise **Tarih**'tir... Ruh'un dışsallaştırılıp Zaman'a boşaltılması... Bu oluş tarzı, birbiri peşinden ağır ağır gelen bir Ruhlar [Yani tarihsel dönemlerin özgül «Ruh»ları —ideolojiler.—S.N.] alayı görünümündedir —her bir tablosu Ruh'un tüm zenginliğini kuşanmış bir resimler galerisi ki bu denli yavaş ilerlemesi yalnızca öznece kendi tözünün tüm zenginliğini özümseyebilsin, bu zenginlikle işlenebilsin diyedir. (...) Bu ruh biçimlerinin muhafazası, bir rastlansallık şeklinde ortaya çıkan özgür varoluşları açısından, **Tarih**'tir; zihince kavranmış düzenlenişleri açısından ise, **Bilim**. İkiisi birden, ya da Tarihin Zihince kavranması, Mutlak Ruh'un kendini toparlaması ve Golgotha'sıdır...»

Golgotha İsa'nın çarmıha gerildiği tepenin adı, şu halde tanrısal Ruh'un maddî cisimleşmesinden kurtulup mutlaklığa kavuştuğu noktaya göre, şimdi artık Fenomenoloji bitmiş, sıra Mutlak Bilim'e gelmiştir. Mutlak Bilim'i bu tarihî oluşum sürecinden soyutlayarak eleştirmek ise en azından haksızlıktır.

2) Marx'ın gençliğinde önerdiği ideal-reel çelişkiler v.b. gibi birtakım ayrımlar daha çok Feuerbach'ın, ideal dünyanın ne idüğü belirsiz bir reel dünyanın **dolaysız** bir yansıması olduğu şeklindeki dâmpirist natüralizmi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Hegel felsefesi karşısında pek çocuksu kalan bu düşünce tarzı **Grundrisse** Önsöz'ünde eleştirilmiştir.

Öte yandan, Engels'in çelişki konusunda söylediklerini kendi felsefi anlayışının Hegel ve Marx karşısında fazlasıyla ilkel olduğu gerçeğine; Lenin'in, özellikle çelişkinin içten ve dıştan belirlenmesi konusundaki sözlerini ise, burjuva toplumun özgül gelişim sürecinin karşısına «dıştan» bir yeni öge (Parti) çıkarmak politikasına teorik bir temel hazırlama amacına atfedebiliriz.

3) Lenin'in arayış da, bizce, bulamadığı bu teorik temel, Althusser'de son derece ilginç ve kapsamlı felsefi gelişmelere gebe boyutlar kazanır.

Althusser'e göre Hegel'de sürecin herhangi bir belirleme düzeyine özgü çelişkiler* özne ta-

* Althusser'in *essence* (öz) kavramı, Hegel'deki *Wesen* (öz) kavramından çok *Subjekt* (özne) kavramına yakındır.

* Bu yorumumuz tabii Murat Belge'nin *Hegel Üstüne*, *Ek IV*'deki düşüncelerine de karşı çıkmak anlamındadır.

rafından dolaysız olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla çelişki, aynı öznenin iki ayrı momenti arasındadır. Özne, şüphesiz başkalaşan, ama her zaman için **Mutlak Bir** kalan bir öznedir —bu da insan bilincinden başka bir şey olamaz. Buradan, Hegel'in idealizmi ve tutuculuğu (gericiliği değil!).

Oysa Marx'da çelişkiyi belirleyen, belli bir yapı'dır. Bu yapı kavramını Althusser, Ferdinand de Saussure'ün dilbilim çalışmalarından alır. Saussure'e göre, 1. dinsel simgeler (kelimeler v.b.) tümüyle raslansaldır, gelişigüze'dir /**arbitraire**/;⁵ 2. «Dilde fark'lardan /**différences**/ başka hiçbir şey yoktur: genel olarak farklılık aralarında fark bulunan birtakım pozitif terimleri ön-

görür; oysa dilde **pozitif terimleri olmayan** farklardan başka bir şey yoktur.»⁶ Bunun gibi, Althusser'e göre, toplumsal birimlerin (meta, birey, Parti, para, ideoloji...) kendi başlarına hiçbir anlamları yoktur: ancak bu **diferansiyel yapı** içinde varolabilirler, karşılıklı etkileşebilir ve çelişebilirler. Belirleme, bu yapıdan ibarettir. Giderek, bu yapıdan başka özne de yoktur. Çelişen momentlerin öz itibariyle birbirine dışsal olmaları (toplumsal birimler düzeyinde), fakat buna karşın çelişkilerin çözülebilir ve diyalektik çelişkiler olması (toplumsal yapı düzeyinde) ancak bu çerçevede mümkündür.

Bu tez bizce üstünde durulması gereken ve inanılır bir tezdır. ■

¹ a) *Wissenschaft der Logik*, in *Hegels Werke III, IV, V*, Berlin 1841.

b) *Hegel's Science of Logic*, trans. A.V. Miller, London 1969.

Gösterilen sayfa numaralarının ilki Almanca, ikincisi İngilizce baskıdaki sayfalardır.

² *The Phenomenology of Mind*, trans. J.B. Baillie, New York 1967.

³ Hegel, «*Küçük Mantık*»: *The Logic of Hegel*, from *The Encyclopedia of the Philosophical Sciences*, trans. W. Wallace, Oxford 1963.

⁴ a) *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1974.

b) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, trans. M. Nicolaus, New York 1973. Gösterilen sayfa numaralarının ilk Almanca, ikincisi İngilizce baskıdaki sayfalardır.

⁵ Saussure, *Cours de Linguistique Générale*, éd. T. de Mauro, Paris 1974, p. 100.

⁶ *a.g.e.*, p. 166.

(Alıntılardaki çevirilerin tamamı bana aittir—S.N.)